

ETO: 81-115
81'373.7
81'33
DOI: 10.19090/hk.2018.1.15-29

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
andrice@ff.uns.ac.rs

A KONTRASZTÍV FRAZEOLÓGIAI KUTATÁSOK ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI HOZADÉKA¹

What Applied Linguistics Gains from Research
into Contrastive Phraseology

Doprinos kontrastivnih frazeoloških istraživanja
primenjenoj lingvistici

A kontrasztív nyelvészeti vizsgálódások indíttatása általában a gyakorlatból ered, de a problémafelvető elemzések sokszor megmaradnak az elméleti fejtegetések szintjén, s gyakorlati eredményeiket nem tudjuk kellőképpen hasznosítani. A gyakorlat ugyanis idegenkedik az összevető elméleti elemzések bonyolultnak tűnő magyarázataitól, holott azok igen tanulságosak még az egynyelvű leíró nyelvészek számára is (mivel egy másik nyelv szempontjait vetítik az anyanyelv jellemzőire), de még inkább a nyelvi érintkezésekkel foglalkozó kutatóknak, illetve a bilingvális vagy többnyelvű közösségben élő személyeknek mindennapi nyelvhasználatukban bizonyul hasznosnak. A tanulmányban a magyar és szerb nyelvi kontrasztív vizsgálódások gyakorlati hasznáról esik szó, különös tekintettel a frazeológiai elemzések elméleti és nyelvhasználati tanulságaira.

Kulcsszavak: alkalmazott nyelvészet, kontrasztív elemzések, frazeológia, magyar nyelv, szerb nyelv

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 178002. számú projektuma keretében készült.

Bevezetés

A kontrasztív nyelvészet már magában alkalmazott nyelvészeti diszciplínának tekinthető, mert a gyakorlat motiválja, és azt is szolgálja. Amióta ugyanis két nyelv, két kultúra képviselői a történelem során először kapcsolatba kerültek egymással, már magától értetődően is felmerült az interlingvális összevetések szükségessége, s attól függően, hogy rokon vagy nem rokon nyelveket vizsgálunk, komparatív vagy kontrasztív nyelvészetről beszélünk. Az első ilyen jellegű tudatos vizsgálódások kimondottan gyakorlatias, pedagógiai motiváltságúak voltak, a nyelvtanulás szükséglete, gyakorlata váltotta ki őket. A kontrasztív nyelvészet idővel külön tudományággá fejlődött, megteremtve magának az elméleti alapokat, de sohasem veszítette el kapcsolatát a gyakorlattal. Tekintettel arra, hogy többnyire szinkrón nyelvi kutatásokról van szó, vizsgálódási korpuszát az élőnyelvből meríti, rávetíti a szembeállított két nyelv releváns elméleti leírását, majd következtetéseket von le a két nyelv kutatott jelenségeiben tapasztalt azonos, hasonló és eltérő vonásokról. A levont tanulságok alapján szabályokat is állíthat föl. Mindez pedig az elméleti és tipológiai célok mellett az idegen nyelv oktatása és a fordítási tevékenységek megkönnyítése végett történik.

A konkrét kontrasztív nyelvészeti kutatásokhoz az indítást leginkább a gyakorlatban észlelhető pozitív vagy negatív jelenségek adják. Sokszor valamely fordítási megoldás kapcsán rájövünk a másik nyelv eltérő szabályaira, és kutatni kezdjük, miben nyilvánulnak meg pontosan a különbségek, más esetben viszont az elkövetett nyelvi vétségek vagy az interferenciajelenségek ösztönöznek bennünket a behatóbb kutatásokra.

Heterogén nyelvi közösségben a kétnyelvű nyelvész-kutató megkülönböztetett figyelemmel viseltetik a két nyelvrendszer minden szintjén tapasztalható jelenségek iránt. Vizsgálja a nyelvek hangtanát, szótanát, alaktanát, mondattanát, szemantikai vizsgálatokat végez stb. Tudatosan kutat a hasonlóságok és eltérések után, mélyebb magyarázatot keresve bennük, s mindezt azért teszi, hogy betekintést nyerjen a nyelvek logikájába, és működési szabályokat vonhasson le a nyelvtanítás megkönnyítésére.

A frazeológiai kutatásokról

A frazeológia a lexika, egy nyelv szókincsének a részét képezi. Kutatása, mint a többi nyelvi szintek esetében, történhet monolingvális és interlingvális, valamint diakrón és szinkrón módszerekkel. A frazeológia kérdésköre igen

összetett még egy nyelven belül is, s ez hatványozottabban érvényes két vagy több nyelv viszonylatában, ahol a kultúrák találkoznak, összefonódnak és hatnak egymásra.

A frazeológiai tárgyú összevető kutatások is lehetnek elméleti vagy gyakorlati megfontolásúak. Az elméletiek közé tartozik például magának a fogalomnak a meghatározása a különböző nyelvekben, annak a tisztázása, hogy egyáltalán mi tekinthető frazémának, milyen nyelvi egységek tartoznak a frazeológia tárgykörébe, illetve hogyan csoportosíthatjuk ezeket az elemeket. Ez fontos kérdés, mert a nyelvek másképpen értelmezik a szólások, közmondások, idiómák, állandósult szókapcsolatok, a frázisok mibenlétét. Ennél azonban sokkal izgalmasabbak a konkrét, gyakorlati célú összevetések két vagy több nyelv vonatkozásában.

Annál is izgalmasabb kérdés ez, mivel többször megbizonyosodhattunk róla, hogy az eltérések sokszor nem a nyelvekben kifejezett tartalmakban, hanem azok nyelvenkénti felszíni realizációjában, a nyelvi megformáltság szintjén vannak.

Mire van szüksége a fordítónak, nyelvtanulónak ahhoz, hogy megfelelő módon tudja alkalmazni a célnyelvben a forrásnyelvi frazeológiai egységeket? Az anyanyelvi beszélő általában jól ismeri saját nyelve frazeológiai állományát, amely népe kultúrájára, valóság hátterére, tapasztalati világára vonatkozik. Egy idegen nyelv tanulásakor viszont ezt az új művelődési hátteret, sőt a szólásokban megnyilvánuló világnézetet a nyelv elsajátításával együtt kell magunkévá tenni. A jó oktatóprogramok különös figyelmet fordítanak a nyelv eme dimenzióira. Fordításkor általában ellenkező irányú a viszony, mivel többnyire anyanyelvünkre fordítunk. Ilyenkor nagyon fontos jól értelmezni a forrásszövegben található szólást. Sokszor nem támaszkodhatunk saját nyelvérzékünkre, mert megtörténik, hogy az azonos szerkezettel rendelkező frazéma a másik nyelvben más szemantikával rendelkezik. Ezért lenne szükség arra, hogy a nyelvpárok viszonylatában legyenek olyan frazeológiai szótárak, amelyek alapos kontrasztív kutatások eredményeképpen születnek meg. Ilyen projektumok léteztek már szerb–magyar viszonylatban is, de azok egyrészt kevés címszóanyagot tartalmaznak, és csak a leggyakrabban előforduló szólásokat ölelik fel, másrészt viszont a megfeleltetések helyenként megkérdőjelezhetőek, pontatlanok. Még a természetesen kétnyelvű nyelvész-kutató sem engedheti meg magának azt a meggondolatlanságot, hogy nem ellenőrzi az egynyelvű frazeológiai szótárakban található értelmezéseket.

Ilyen jellegű kutatások mindig a saját és a nagy világnyelvek viszonylatában szoktak létrejönni, két aránylag „kis nyelv” között ritkábban. Már az is nagy segítségnek számít, ha az érintett nyelvekben léteznek értelmező frazeológiai szótárak. A magyar nyelv vonatkozásában ilyenek O. Nagy Gábor, Forgács

Tamás, Bárdosi Vilmos, T. Litovkina Anna szólás- és közmondásgyűjteményei. A szerb nyelvben nem léteztek ilyen nagyszabású vállalkozások, kivételt képez Matešić műve, amely a horvát és szerb frazeológiával foglalkozik, s inkább nyelvtörténeti szempontból érdekes még Vuk Karadžić gyűjteménye, de az csak ömlesztve közli a XVIII. századi népi szólásvilágot, mindennemű magyarázat nélkül. Az újabb próbálkozások eléggé hiányosak (pl. az Otašević-féle szótár). Az akadémiai vagy a Szerb Matica értelmező szótára azonban nagy segítségére lehet a kutatónak, mert sok szólást, közmondást tartalmaz (lásd RSA és RMS).

Hibaforrások

A fordítók, még akkor is, ha nem intézményes keretek között sajtátították el a szakma csínját-bínját, általában tudják, hogy a frazeológiai egységek fordítása megkülönböztetett figyelmet követel meg tőlük, ennek ellenére sok buktatóra, rejtett nehézségre akadnak munkájuk közben.

Az első nagyon fontos lépés a konkrét frazémák felismerése a szövegben, hogy tudatosodjon bennük, nem szó szerint kell értelmezni a szerkezetet, hanem frazémaként kezelni. Ezek után lehet csak fontolóra venni, hogy pontosan mit jelent a forrásnyelvben a konkrét szólás (ebben segítenek eligazodni az értelmező frazeológiai szótárak), majd hogy milyen lehetőség van a célnyelvben a megfeleltetésére. A fordítók tudatosan vagy ösztönösen viszonyulnak a frazémákhoz, a legtöbben tudják, hogyan oldható meg azok fordítása (behelyettesítéssel, cserével, differenciálással és konkretizálással, teljes átalakítással, kompenzálással, kihagyással vagy a legrosszabb esetben tükröztetéssel).

A legritkább az, amikor a fordító azonnal megtalálja az azonos szerkezetű és azonos jelentéssel bíró megfelelőt a célnyelvben. Az ilyen frazémák jelenléte alapján a nyelvekben többféle következtetés vonható le. Egyrészt azok etimológiája közös: vagy bibliai forrásból kerültek be a nyelvekbe, vagy történelmi háttérrel rendelkező események váltották ki őket, és így terjedtek el, illetve a szállóigék esetében konkrét személyhez, szerephez lehet kötni azok jelentkezését, és ezért őrizték meg az azonos szerkezetet és jelentést is:

tantalove muke/tantaluszi kínok, Ahilova peta/Achilles-sarka, Pirova pobeda/pirruszi győzelem, solomonsko rešenje/salamoni döntés, gordijev čvor/gordiuszi csomó, sedam sušnih godina/hét szűk esztendő,

vagy pedig:

biti ili ne biti/lenni vagy nem lenni, kocka je bačena/a kocka el van vetve.

Másrészt az egymás mellett élő népek világnézete, szemlélete kevésbé alkot olyan elszigetelt, zárt rendszert, mint ahogy az a többi, homogén környezetben élő népeknél tapasztalható. Az azonos szólások meglétéből nem okvetlenül azt a következtetést kell levonnunk, hogy azok az egyik nyelvből kerültek át a másikba, hanem hogy az ugyanolyan társadalmi, gazdasági, művelődéstörténeti viszonyokban élő népek hasonló szemléletéből, szokásaiból, hiedelmeiből alakulhattak ki párhuzamosan. Olyan szólásokra, közmondásokra kell elsősorban gondolni, amelyek általános érvényű igazságokat foglalnak magukban, vagy valamilyen jellemző viselkedési módot neveznek meg.

*Ko rano rani dve sreće grabi. – Ki korán kel, aranyat lel.
Ko drugome jamu kopa, – Aki másnak vermet ás,
sam u nju upada. maga esik bele.
Vući nekoga za nos. – Orránál fogva vezet vkit.
Od drveća ne videti šumu. – Nem látja a fától az erdőt.
Pao mu je kamen sa srca. – Nagy kő esett le a szívről.
Terati vodu na čiju vodenicu. – A saját malmára hajtja a vizet.
Držati dizgine u svojim rukama. – Kezében tartja a gyeplőt.
Jedna lasta ne čini proleće. – Egy fecske nem csinál nyarat.
Go/siromah kao crkveni miš. – Szegény, mint a templom egere.*

Néha egy nyelvterületen belül az egyes országrészek közötti szóláshasználatban tapasztalt különbségek nagyobbak lehetnek, mint a két különböző nép, illetve nyelv szólásai közötti eltérések. Ezeknek a megállapítása és vizsgálata érdekes tanulsággal szolgálhat a nyelveket beszélő népek művelődéstörténetének a kutatásához. Olykor az azonos jelentésű frazeológiai egységek szerkezete a nyelvek rendszerbeli különbözősége miatt tér el. Erre a szerb hasonlatok szolgáltatnak jó példát, amelyek a magyarban többnyire monofrazémákként és hasonlatokként is előfordulnak:

*beo kao sneg – hófehér/fehér, mint a hó
brz kao strela – nyílsebes/sebes, mint a nyíl
brz kao munja – villámgyors/gyors, mint a villám
prost kao pasulj² – pofonegyszerű/egyszerű, mint a pofon
zdrav kao dren³ – makkegészséges/egészséges, mint a makk
bled kao mrtvac⁴ – halálsápadt*

² egyszerű, mint a bab

³ egészséges, mint a som(fa)

⁴ sápadt, mint a halott

A monofrazémák esetében tehát az összehasonlítási alapul szolgáló főnév a magyarban az összetétel előtagját képezi, a tulajdonság pedig utótagként van jelen. De más jelzős szerkezetek, sőt egész mondatértékű frazémák is megfelleltethetőek a magyarban összetett szóval.

labudova pesma – hattyúdal
imati kokošiji mozaik – tyúkeszű
biti pri zdravoj pameti – épeszű

Amennyiben a fordító tudatában van a magyar nyelv ilyenemű szintetizáló jellegének, és használja is a rendelkezésére álló megoldásokat, fordítása a magyar nyelv szellemét tükrözi.

A gond akkor kezdődik, amikor az azonos szerkezetű és lexikai összetételű szólásoknak nyelvenként részben vagy teljesen eltér a jelentése. Az első esetben a nyelvek egyikében a szóban forgó szólás poliszemantikus. Ilyenkor a fordítónak tudnia kell, hogy mely értelemben használta a szerző a frazémát, hogy eldönthesse, vajon az azonos szerkezetű célnyelvi megfelelőt használja-e, vagy pedig teljesen más, a másodlagos jelentésnek megfelelő szót válassza. Pl. az *udarati u bubanj* szerb szerkezet azt jelenti, 'valaki elhíresztel valamit', míg az azonos szerkezetű magyar *dobra ver vmit* elsődleges értelme 'elad, elérverez, pénzzé tesz', s csak másodlagos az 'elpletykál, kifecseg, elhíresztel valamit', de akkor elébe kívánczik a nagy jelző: *nagydobra ver*. Vagy az *imati laku ruku* egyik jelentésének a magyarban megfelel a *kesztyűs kézzel bánik vkivel*, míg a másikkal a 'tékozló, pazarló, költekező' jelentésre teljesen más szót használunk: *szórja a pénzt*.

Az utóbbi esetben tehát a fordítónak teljesen el kell vonatkoztatnia a forrásnyelvi formától, és a szemantikai ekvivalenst kell megtalálnia. Pl. a *dogorevati kome do nokata* szerb szólás szerkezete szinte majdnem teljesen megegyezik a *körmére ég (a munka)* magyar frazémáéval, de értelmezésük teljesen eltér. A szerbben ugyanis azt jelenti, hogy 'valami kibíráhatatlanná válik, valamit nem lehet tovább eltűrni', a magyar változat pedig, hogy 'valakinek nagyon sürgető, sietős a dolga, mert megkésett vele'.

A *dati kome hleba u ruke* a szerbben annyit jelent, 'kitaníttat/iskoláztat valakit'; a magyar *kenyeret ad vkinek* viszont azt, hogy 'munkát, megélhetést biztosít neki'. A *kialszik a fény vkinek a szemében* 'hirtelen szomorú lesz a tekintete' (Bárdosi 2012, 210), a *gasi se kome oko* viszont azt sugallja, hogy valaki haldoklik. Míg a *kimutatja/kivicsorítja a foga fehérjét* magyar szólás jelentése 'elárulja gonosz szándékát, alattomos természetét', addig a szerb

pokazati kome zube arra utal, hogy valakinek ’van annyi bátorsága, hogy ellenszegüljön, szembeszálljon valakivel’. A *vki összeharapja/összeszorítja a fogát* frazéma értelme, hogy ’fogait összezárva fájdalmát vagy haragját titkolja’, a szerb azonos szerkezetű *stisnuti/stiskati/stegnuti zube* jelentése viszont, hogy ’bátorságot, erőt gyűjt ahhoz, hogy valamit megtegyen, kibírjon, eltűrjön’ (pl. hogy fel tudjon emelni vmilyen terhet, vagy hogy lámpaláza ellenére kiálljon a közönség elé).

Gyakori hiba az, amikor a részben azonos szerkezetű, de ugyanolyan jelentést hordozó szólás a forrásnyelvnek megfelelő formában fordul elő a fordításban:

otkriti Ameriku – felfedezi Amerikát⁵
star kao Biblija – öreg, mint a Biblia⁶
uhvatiti boga za bradu – megfogja az Isten szakállát⁷
obećavati brda i doline – hegyeket és völgyeket ígér⁸
bez glave i repa – se feje, se farka⁹
tiha voda breg roni – halk víz hegyet bont¹⁰
ostaviti svoje kosti – otthagyja a csontjait¹¹.

Sokszor éppen a vezérszó az, amely eltér a két nyelvben:

úgy elver valakit, mint a lovat – prebiti kao vola u kupusu¹²
lóvá tesz valakit – namagarčiti koga¹³
od muve činiti/praviti konja – bolhából elefántot csinál¹⁴
mindent egy lóra tesz fel valaki – staviti sve na jednu kartu¹⁵
razumeti se u što kao magarac u kalendar/kantar¹⁶ – annyit ért hozzá,
mint tyúk az ábécéhez.

⁵ A *spanyolviasz* helyett.

⁶ *Vén, mint Matuzsálem.*

⁷ *Megfogja az Isten lábát.*

⁸ *Fűt-fát ígér.*

⁹ *Se füle, se farka.*

¹⁰ *Lassú víz partot mos.*

¹¹ *Otthagyja a fogát.*

¹² ’Elver, mint ökröt a káposztásban.’

¹³ Szamárrá tesz.

¹⁴ Légyből lovat csinál.

¹⁵ Egy kártyára tesz.

¹⁶ Úgy ért hozzá, mint a szamár a naptárhoz/mérleghez.

Az egyes grammatikai kategóriák is megváltoztathatják a jelentést. Például az igenemek különböző volta teljesen más frazémát követel meg a szerbben. A kauzativuszi *forгатja a szemét* 'álszent módon viselkedik' jelentésű szólásnak a *prevrtati očima* felel meg, a mediális *forog vkinek a szeme* 'élénken, kíváncsiskodva jobbra-balra nézelődik' viszont a *šarati očima/kružiti okom/vitlati očima* szerkezetekkel fordítható.

Heterogén nemzeti közösségekben a nyelvek egymásra hatása természetes jelenségnek számít, gyakran találkozunk a tükröztetés különféle eseteivel, különösen érvényes ez a lexikára és az állandósult szókapcsolatokra. Amennyiben a bilingvális személy nem találja meg adott pillanatban a megfelelő kifejezést, egyszerűen kódot vált, vagy pedig szó szerinti fordítást alkalmaz. Ez különösen a vajdasági magyarok nyelvében tapasztalható.

Így például nálunk sok helyütt előfordul a *lovon van!*¹⁷ szólás, a *biti na konju* szerb frazéma tükröfordításaként, éspedig a *nyeregben érzi magát* szólás jelentésében, bár a szerb és az utóbbi magyar szemantikája nem teljesen fedi egymást. A szerbben azt jelenti, hogy 'nehézségek után kedvező helyzetbe kerül', míg a magyar frazéma szerint 'biztos a sikerben, abban, hogy eléri célját'. Mivel azonban elterjedtsége igen széles körű, ezért tájnyelvi jellegre is gyanakodhatunk, vagy pedig egy régen átvett szerb tükröztetésre.

A *ne biti od juče* 'tapasztalattal nem rendelkezik' tükröfordításaként a *nem tegnapi gyerek* szólás is gyakori a *nem mai gyerek* helyett. Az utóbbi a tapasztalatlanság helyett inkább a fiatalságot emeli ki. A magyar gyűjteményekben nem találhatjuk meg a *füstöt vagy ködöt árul* szólást sem, a *prodavati dim* szó szerinti fordítását, csak a *füst árán szelet ad* szerkezetet.

A szerbek a felesleges, gyakran helytelen tanácsok osztogatására azt szokták mondani, hogy *soliti kome pamet*. A magyar szakirodalom nem tartja számon ezt a kifejezést, de azért Vajdaságban a szerb nyelv hatására mind gyakoribb a *sózsa az eszét* vagy *agyát valakinek* mondás. Vagy például 'gyáva, nincs bátorsága valamit megtenni' értelemben a *nincs neki három tisztája* a *nemati tri čiste* tükröfordításaként.

Íme még néhány példa Papp György gyűjtéséből:

Szerb szólás	Magyar tükröztetett alak	A helyes magyar szólás
fali kome daska u glavi	hiányzik egy deszkája	hiányzik egy kereke
biti duduk za nešto	duduk vki vmihez	buta vki vmihez

¹⁷ Így nem található meg egyik szólásgyűjteményünkben sem.

nije za bacanje	nem eldobni való	nem elvetni való
čist, -a, -o ko suza	tiszta, mint a könnycsepp	tiszta, mint az arany
biti u svakoj čorbi mirođija	minden levesben kapor	minden lében kanál
izvući deblji kraj	a vastagabb végét húzza	a rövidebbet húzza
kao bela lala	jössz te még, mint a fehér tulipán	jössz te, mint a kisangyal
jezik za zube	nyelvet a fogak mögé	fogd be a szád
nemati ni za lek	orvosságnak sincs	mutatóban sincs
Ko s đavolom tikve sadi, o glavu mu se obijaju.	Aki az ördöggel tököt ültet, a fejéhez verik.	Aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók.
biti na tapetu	a tapétán van	a terítőken van
biti na nogama	lábbon van	talpon van
Ne dočekati Đurđevdan.	Nem éri meg Szent György napját.	Nem éri meg a tavaszt.
izaći na vrh glave	a feje tetején jön ki	a könyökén jön ki
važna karika u lancu	fontos karika a láncban	fontos láncszem

De nemcsak a beszélt nyelvben akadunk a frazémák tartalmi tükröztetésére, a fordításokat elemezve is rájuk bukkanunk, még tapasztalt fordítók tollából is:

[...] *bez žive duše*¹⁸ (Andrić, Na Drini ćuprija: 341).

[...] *élő lélek nélkül* (Csuka, 414).

[...] *puni su para kao šipak*¹⁹ (Andrić, Na Drini ćuprija: 16).

[...] *tele vannak pénzzel, mint a csipkerózsabokor virággal* (Csuka, 23).

Stvar treba uzeti i platiti ili „*poljubiti pa ostaviti*” (Andrić, Travnička hronika: 248).

A holmit át kell venni és fizetni, vagy pedig „*megcsókolni és otthagyni*”²⁰ (Csuka, 219).

¹⁸ *Sehol egy árva lélek.*

¹⁹ *Felveti őket a pénz.*

²⁰ A magyarban csak az ételre vonatkoztatva mondhatjuk, *ha nem tetszik, hagyd ott.*

A fordításokban azonban nagyon sok jó megoldást is lehet találni, ezért a kétnyelvű frazeológiai szótárak kidolgozásához a korpuszt azokból is lehet meríteni. Leginkább az olyan esetekre gondolunk itt, amelyeknél a szerkezet és a lexikai elemek eltérőek, de azonos helyzetekben, azonos értelemben használjuk őket. Íme néhány példa erre is:

Šta veliš *ni kriv ni dužan nisi*?²¹ (Andrić, Prokleta avlija: 23).

Mit mondsz, hogy *ártatlan vagy, mint a ma született bárány?* (Csuka, 31).

*Kupi prnje*²² (Andrić, Prokleta avlija: 25).

Pusztulj innen (Csuka, 34)!²³

[...] neki krkljaju i *hrču kao zaklani*²⁴ (Andrić, Prokleta avlija: 11).

[...] mások meg hortyogva, fortyogva *alusznak, mint a bunda* (Csuka, 18).

Svi su znali da je Karađoz upravnik *na svoju ruku*²⁵, čudan i samovoljan [...] (Andrić, Prokleta avlija: 27).

Mindenki tudta, hogy Karagöz furcsa és önkényeskedő, *saját szakállára cselekvő* rendőrfőnök [...] (Csuka, 35).

Tako stvar može da legne²⁶ (Andrić, Prokleta avlija: 30).

Így még *el lehet simítani a dolgot* (Csuka, 39).

Tvrdili su da veziru *vise noge*²⁷ (Andrić, Travnička hronika: 49).

A vezírnek *kifelé áll a szekere rúdja* [...] (Csuka, 40).

*Ničija nije do zore gorela*²⁸... (Andrić, Travnička hronika: 12).

Senki fája nem nőtt meg az égig [...] (Csuka, 8).

²¹ 'nem vagy sem bűnös, sem adós'.

²² 'szedd a holmid'.

²³ Itt talán még jobb lenne a *Takarodj innen*, vagy ha már a szerb igét szeretnénk megtartani, akkor a *szedd a sátorfád* is számításba jöhet, de ez nem olyan expresszív, mint a szerb szólás.

²⁴ 'horkolnak, mint akit leszúrtak/megöltek'.

²⁵ 'a saját kezére van'.

²⁶ 'A dolog elfekhet'.

²⁷ 'Lóg a vezér lába'. A szövegkontextusból derül ki, hogy a vezér kegyvesztetté válik, ezért menesztik, tehát semmiképpen sem lehetne a 'lógatja a lábát' szerkezettel szinte szó szerint lefordítani, mert az tétlenkedést fejez ki.

²⁸ 'Senkié (a gyertyára vonatkozik) nem égett reggelig' jelentése: 'senki hatalma nem tart örökké'.

*Jedan šarov, drugi garov. Ono pas a ovo mu brat*²⁹ (Andrić, Travnička hronika: 102).

Egyik kutya, másik eb, hasonszörű mind a kettő (Csuka, 87).

*i mi konja za trku imamo*³⁰
az én kardom sem bodzafa.

Az élőbeszédben a kódváltás, a keverékformák használata, vagy Papp György terminusával élve, szóláskontamináció³¹ is tapasztalható, bár ez inkább a szerb anyanyelvűek esetében fordul elő:

fele voda – fele viz
meni minded
pazi na viđaz (vigyázz – pazi)
nema više kec mec itd.

Vagy a Papp György által idézett jelentésrájátszással született regionális szólásaink, mint a *Szedi*³², *míg más le nem szedi*.

Legnagyobb gondot talán a kultúrspecifikus szólások okoznak, amelyeknél világosan érezhető a keletkezésüket motiváló szituáció, a nemzeti történelem valamely konkrét eseménye, vagy a művelődéstörténethez tartozó kimagasló egyéniség, olyannyira, hogy még elevenen él bennünk a forma mögötti kiváltók.

*Provesti se kao Janko na Kosovu*³³ – *póru jár*
*sve je kome ravno do Kosova*³⁴ – *minden mindegy neki*
*kasno Janko na Kosovo stiže*³⁵ – *eső után köpönyeg*

vagy magyar viszonylatban:

több is veszett Mohácsnál
nem enged a negyvennyolcból
talpra magyar, hí a haza.

²⁹ 'Az egyik tarka, a másik fekete. Az kutya, emez meg a bátyja.'

³⁰ 'Nekünk is van versenylovunk.'

³¹ Amely talán azért is jó, mert a szólásvegyülés jelentésben a fertőzés, szennyeződés árnyalata is érezhető.

³² 'Ülj le!'

³³ Póru jár, mint Janko Koszovón, azaz a rigómezei csatában.

³⁴ Minden sima neki Koszovóig.

³⁵ Későn érkezik Janko Koszovóra (a Rigómezőre).

A fordítás során sokszor kivédhetetlenek a veszteségek, s bár már Batsányi is – a fordításról írt reguláiban – hangsúlyozta, hogy az eredeti szöveget nem szabad megfosztani ékesszólásaitól, ez a frazeológia átültetésekor sokszor elkerülhetetlen. Amennyiben a célnyelvben nincsenek hasonló jelentésű frazémák, a fordító kénytelen kihagyni a forrásnyelvi szólást. Ilyenkor úgy próbál a kontextuson alakítani, hogy ezt a hiányt a célnyelvi olvasó ne vegye észre: körülír vagy magyaráz. A jó fordító az eredeti szöveg ilyenemű csorbítását más helyen próbálja kompenzálni: amennyiben a célnyelvben lehetőség van a képszerű fogalmazásra, nem szalasztja el az alkalmat, hogy beszúrja a szólást, még akkor sem, ha a forrásnyelvben nem fordul elő frazéma. A fordítások kritikai összevetése során ezeknek a frazeológiai egységeknek kellene megkülönböztetett figyelmet szentelni, mert a konkrét gyakorlat szolgáltatja a megoldások sokszínűségét. Ezzel a problémakörrel általában a kétnyelvű frazeológiai szótárak sem szoktak foglalkozni, mert a megfeleltetések felkutatása és magyarázata sok energiát, időt, tudást és jártasságot követel a kutatótól. Ezenkívül a nyelv állandóan változik, még a frazeológia is, bár jórészt megkövült állandó szerkezetekről van szó, folyamatosan újabb szólások születnek. Ezek vagy megmaradnak egy nyelvközösségen belül, vagy hullámszerűen terjednek, különösen, ha általános érvényű megállapításokat közvetítenek. Sokszor szójátékszerű frazémák jönnek létre szólásvegyüléssel vagy -ferdítéssel, s ezeket valóban nem lehet visszaadni a másik nyelvben. Fontos azonban felkutatni, számon tartani őket, és valami hasonlóval megfeleltetni, vagy csak értelmezni. Ilyenek pl. magyar vonatkozásban a *kevés, mint térdkalácsban a mazsola, összeveri a bokáját, mint a sovány disznó*, vagy a *hátrakötöm a sarkad*, illetve a szerbben az *adamsko koleno* 'nemes származású ember', vagy a *devete pete zveketalo* 'haszontalan dolog'.

Erre legmegfelelőbb lenne egy online számítógépes felületet működtetni, amelyet fel lehetne tölteni újabb és újabb címszavakkal és a felkutatott megoldásokkal. Az ilyen korpusz hasznos gyakorlati útmutató lenne mind a nyelvtanulóknak, mind pedig a fordítóknak.

Végezetül: az idegennyelv-oktatáson és a fordításon kívül a kontrasztív frazeológiai kutatásoknak jelentős szerep jut az anyanyelvápolásban is, az igénytelen nyelvhasználat kiküszöbölésében. A kódváltás ugyanis annyira elterjedt, hogy még az állandó szókapcsolatokat is megbontja, sőt alaki tükrözések formájában egész mondatértékű frázisok vannak jelen a szórványmagyarság beszédében, kevertnyelvűséget eredményezve. Az újvidéki diák szemrebbenés nélkül használja a *mint grom iz vedra neba* kifejezést a magyar mondatába ágyazva, pedig biztos ismeri megfelelőjét, a *mint derült égből a villámcsapás* szólást. Vagy a

kioktat értelemben előforduló, már említett *sózza az agyát/eszét* tükörfordítás helyett, a *szolizza a pametomat* formát használja.

Összegzés

A kontrasztív frazeológiai kutatásokat tehát leginkább a gyakorlatban felmerülő szükségletek motiválják, és két fő célt szolgálnak: a nyelvoktatást és a fordítást. A kutatások által kialakított korpusz az idegen nyelv tanítását hivatott segíteni, a frazeológiai egységek elsajátításának megkönnyítésével, de ugyanakkor a fordítási gyakorlat fejlesztésére is alkalmas. Az utóbbi sikerességét éppen a fordításokból kiszűrt példák elemzésével kialakított megoldások felkínálása biztosítja. A potenciális lehetőségek számbavétele megkönnyíti a fordítók rendelkezésére álló átváltási műveletek kiválasztását (behelyettesítés, explicitálás, implicitálás, kompenzálás stb.), de ugyanakkor a konkrét szóláshoz való kreatív viszonyulását is serkenti.

Harmadik, de nem elhanyagolható célja az anyanyelvápolásban kereshető, nyelvi értékeink tudatosításával és gyakorlatával az interferenciajelenségek kivédésére irányul.

A kontrasztív frazeológiai kutatások alapján kialakított két- és többnyelvű frazeológiai korpuszok, szótárak készítése az előbbi három célt szolgálja.

Gyakorlati hozadékuk mellett, a kutatások messzemenő elméleti következtetések levonására is módot adnak az univerzális és unikális kifejezések megállapításával, számbavételével. Mi az, ami örök érvényű és közös a hasonló életkörülményekben, kulturális közegben élő népek nyelvében, világszemléletében? Melyek a hasonló és a sajátos vonások egy-egy nyelvi közösségben? Milyen sajátosságokat okoznak a valóságháttér közös, illetve eltérő jellemzői? Miben nyilvánulnak meg a nyelvrendszerek korlátozó tényezői?

Végső cél megteremteni a fordítási ekvivalenciák eszköztárát, amiből aztán a fordító vagy a nyelvtanuló a szövegkontextusnak megfelelően válogathat.

Irodalom

- Andrić, Ivo. 1958. *Travnička hronika – Konsulska vremena*. Beograd: Svjetlost–Prosveta.
Andrić, Ivo. 1962. *Na Drini ćuprija*. Zagreb: Izdavačko knjižarsko preduzeće Mladost.
Andrić, Ivo. 1962. *Híd a Drinán*. Ford. Csuka Zoltán. Novi Sad: Forum.
Andrić, Ivo. 1962. *Prokleta avlija*. Beograd: Evro-Giunti.
Andrić, Ivo. 1962. *Elátkozott udvar*. Ford. Csuka Zoltán. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.

- Ándrics, Ivo. 1956. *Vihar a völgy felett (Travniki krónika)*. Ford. Csuka Zoltán. Budapest: Új Magyar Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos. 2012. *A magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Tamás. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- T. Litovkina Anna. 2010. *Magyar közmondások nagyszótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- O. Nagy Gábor. 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.
- Otašević, Đorđe. 2012. *Frazeološki rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Prometej.
- Papp György. 2004. A szólásinterferenciától a szólásvesztésig. In *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*, szerk. P. Lakatos Ilona, T. Károlyi Margit. 111–117. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Papp György. 2007. *A vajdasági frazeológiai korpusz szerkezeti, adattári vonatkozásai*. http://adattar.vmmi.org/fejzetek/7/06_papp_gyorgy_a_vajdasagi_frazeologiai_korpusz_szerkezeti_adattari_vonatkozasai.pdf (2016. febr. 15.)
- RMS. 2007. *Rečnik srpskoga jezika*. Redigovao i uredio: Miroslav Nikolić. Novi Sad: Matica srpska.
- RSA. 1965. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Knjiga III. Beograd: SANU.
- Stefanović Karadžić, Vuk. 1849. *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*. Beč.

WHAT APPLIED LINGUISTICS GAINS FROM RESEARCH INTO CONTRASTIVE PHRASEOLOGY

Though contrastive linguistic research is usually initiated by practice, the analysis often reduces to a theoretical discussion of the issue, whereas the practical application of the results of research is often very limited. This situation occurs due to the fact that practitioners are often discouraged by the complicated explanations of comparative theoretical analyses, even though such explanations may prove very useful to monolingual descriptive linguists as well (since they view their mother tongue through the prism of another language). Researchers interested in studying language contact may benefit even more from this type of research, as may individuals living in a bilingual or multilingual environment in their everyday language use. This paper focuses on the practical gains of Hungarian and Serbian contrastive linguistic investigations, with special emphasis placed on the theoretical and practical benefits of the analysis of phraseological units.

Keywords: applied linguistics, contrastive analysis, phraseology, Hungarian, Serbian

DOPRINOS KONTRASTIVNIH FRAZEOLŠKIH ISTRAŽIVANJA PRIMENJENOJ LINGVISTICI

Kontrastivna istraživanja su obično podstaknuta pitanjima iz oblasti praktične primene jezika, ali ona najčešće ostaju na nivou teoretskih razmatranja. Rezultati do kojih se u njima dolazi ne koriste se adekvatno u praksi. Oni koji se bave praktičnim pitanjima, kao što su nastava jezika ili prevodenje, nerado se osvrću na teoretska uporedna istraživanja, smatrajući ih previše komplikovanim i složenim, iako su ona vrlo često poučna i lingvistima koji se bave opisnom gramatikom svog jezika. Naime, sagledavanje maternjeg jezika iz perspektive stranog otvara nove dimenzije i spoznaje, kojih inače ne bismo bili svesni. Oni, međutim, koji se bave jezikom u kontaktu u bilingvalnim, višenacionalnim sredinama u kontrastivnim istraživanjima nalaze puno toga što mogu da primene u praksi. Rad se bavi praktičnim doprinosom kontrastivnih istraživanja mađarskog i srpskog jezika, sa posebnim osvrtom na rezultate koje pružaju teoretske i primenjene frazeološke analize. One su posebno korisne i značajne u nastavi jezika kao stranog, zatim u prevodilačkoj praksi, ali i u oblasti negovanja maternjeg jezika. Ova istraživanja mogu – između ostalog – da rezultiraju i izradom višejezičkih frazeoloških rečnika, neophodnih u interkulturalnoj sredini kao što je Vojvodina.

Ključne reči: kontrastivna istraživanja, frazeologija, primenjena lingvistika